

Daniel Kukla*

Rekomendacje Jana de la Salle dla współczesnej szkoły ze szczególnym uwzględnieniem autorytetu nauczyciela

Recommendations of John de la Salle for the Modern School with Particular Emphasis on the Authority of the teacher

Abstract: This article presents the figure and pedagogical achievements of the founder of the Congregation of Brothers of Christian Schools, John de La Salle (1651–1719), in the context of contemporary searches for ways to build teacher authority. Much attention is devoted to the teacher model he developed and the principles of its implementation with a view to its potential use in the pedagogical workshop of a contemporary teacher. Although de La Salle's pedagogical assumptions are deeply rooted in religion, as well as in the realities of his era – it seems that many of the thoughts and principles he formulated are universal in nature and can be used in the 21st century school.

Particular attention is paid to de La Salle's recommendations regarding building teacher authority – among others, the concept of the 12 Virtues of a Good Teacher. It is thus emphasized that the pillar of Lasallian pedagogy is the teacher's authority.

The study uses the few – as indicated by the source query – Polish studies on this subject, primarily English-language studies unknown to Polish readers (source guidelines are provided – international studies on the history and contemporary thought and practice of the de La Salle schools – which could contribute to the development of Lasallian studies in Poland).

Keywords: John de La Salle, Lasallian pedagogy, teacher authority.

* Daniel Kukla (ORCID: 0000-0003-1907-0933) – dr hab., prof. UJD, pracuje w Katedrze Badań nad Edukacją na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie; kontakt: d.kukla@ujd.edu.pl.

Wprowadzenie

Przed 170 laty jeden z twórców współczesnej szkoły demokratycznej, niemiecki pedagog Adolf Diesterweg (1790–1866), stwierdził, że „szkoła jest tyle warta, ile wart jest nauczyciel”¹. Słowa te pozostają aktualne do dziś, ponieważ niezależnie od warunków materialnych szkoły o jakości edukacji decydują głównie kwalifikacje, kompetencje i osobiste zaangażowanie nauczyciela w pracę, a także społeczne postrzeganie zawodu. Ostatni czynnik kieruje uwagę na prestiż zawodu nauczyciela, jego autorytet społeczny. Lech Witkowski, znawca tego zagadnienia, zwraca uwagę, że w epoce ponowoczesnej autorytet jest traktowany podejrzliwie: „Samo słowo bywa opatrzone odruchem napiętnowania i jednostronnej dyskwalifikacji [...]. Groźba autorytaryzmu nakazuje podmiotom postulować usunięcie wszelkiego autorytetu [...]”². Choć postmodernistyczna formacja intelektualna oraz niektóre nurty pedagogiki kwestionują potrzebę autorytetu w procesie wychowania, zagadnienie to stale należy do podstawowych we współczesnej pedeutologii³. Dyskusje nad jego potrzebą i rolą ożywają w związku z narastającym kryzysem autorytetów w XXI w. Erozja wartości dotyka także sfery edukacji⁴ i powoduje – jak pisze Ewa Filipiak – że „młodzież potrzebuje dziś prawdziwych autorytetów i prawdziwych mistrzów”⁵.

W tym kontekście zasadne jest przybliżenie założeń pedagogiki Jana de la Salle (1651–1719). Mimo upływu 300 lat od czasu ich powstania, zachowują one żywotność i są wykorzystywane w szkołach katolickich⁶. Bezpośrednimi

- 1 K. Denek, *Ku dobrej edukacji*, Toruń 2005, s. 213.
- 2 L. Witkowski, *Edukacja wobec sporów o (po)nowoczesność*, Warszawa 2007, t. 1, s. 134.
- 3 Więcej na temat badań międzynarodowych nad autorytetem nauczyciela zob.: S. Bendl, *Autorytet nauczyciela – wielki temat dla dzisiejszej pedagogiki*, „Studia z Teorii Wychowania”, 2 (2011) nr 1, s. 80–89.
- 4 Na przykład: Z. Frydel, *Upadek autorytetów*, „Nowa Szkoła”, 2000, nr 3, s. 61; D. Wiśniewska, *Nieszczęsny los autorytetu*, „Wychowawca”, 2000, nr 2, s. 10–11.
- 5 E. Filipiak, *Nauczyciel wobec wyzwań i zagrożeń edukacji XX wieku*, w: *Nauki pedagogiczne w Polsce: dokonania, problemy, współczesne zadania, perspektywy*, red. J. Lewowicki i M. Szymański, Kraków 2004, s. 331.
- 6 A. Dymer, *Nauczyciel szkoły katolickiej w świetle dokumentów Kościoła*, „Pedagogika Katolicka”, 8 (2011) s. 57. Tłumaczenie na język polski dzieł de La Salle’a ukazało się w 2006 r.; J. de La Salle [św.], *Dzieła wszystkie. Reguły ogólne. Reguła brata dyrektora. Memorial o ubiorze. Pisma osobiste*, tł. L. Kozłowski, Częstochowa 2006.

spadkobiercami jego poglądów i wypracowanych metod pedagogicznych są współcześnie Bracia Szkół Chrześcijańskich. Zgromadzenie zakonne Braci nie rozwinęło w Polsce jeszcze szerszej działalności (obecnie prowadzi kilka ośrodków oświatowych i opiekuńczych, a główna siedziba mieści się w Częstochowie)⁷, lecz pedagogika lasaliańska cieszy się dużą popularnością we Francji i jej byłych koloniach, w Hiszpanii, także w krajach Ameryki Południowej. Placówki Braci Szkół Chrześcijańskich funkcjonują obecnie w 79 krajach na 5 kontynentach⁸. Historyczne i współczesne znaczenie myśli i dorobku duchowego założyciela tego zgromadzenia jest przedmiotem studiów publikowanych na łamach międzynarodowych periodyków naukowych oraz czasopism wydawanych przez zgromadzenie (np. „Lassalian Essais”, „Lassalian Studies”, „MEL Bulletin” czy „AXIS: Journal of Lasallian Higher Education” Instytutu Studiów Lasaliańskich w Uniwersytecie Świętej Marii w Minnesocie)⁹.

- 7 Początki Braci Szkół Chrześcijańskich na ziemiach polskich sięgają 1903 r.; pierwsi członkowie tego zgromadzenia przybyli z Wiednia do Lwowa. Lwowska wspólnota opiekowała się uczniami seminarium nauczycielskiego i jeszcze przed I wojną światową wybudowała własną szkołę przy ul. Lelewela 9. W okresie międzywojennym utworzono nowicjat w Częstochowie (1922), prowadzono nadal szkołę we Lwowie oraz sierociniec i szkołę zawodową w Liskowie. Podczas okupacji hitlerowskiej Bracia prowadzili dom dziecka i tajne nauczanie w Częstochowie. Po II wojnie światowej kontynuowali działalność wychowawczą, opiekuńczą i katechetyczną m.in. w Laskach k. Warszawy, Gdańsku i Sopocie, Częstochowie, Łodzi, Myszkowie, Pabianicach (głównie dla dzieci specjalnej troski); S. R. Rybicki, *Jan de la Salle. Patron nauczycieli*, Warszawa 1989, s. 227–232.
- 8 *St. John Baptist de La Salle*, <https://www.lasalle.org/en/lasallian-holiness/st-john-baptist-de-la-salle>, dostęp: 2.12.2023.
- 9 Np. F. Assaf, *Jean-Baptiste de la Salle: un pédagogue humaniste chrétien au dix-septième siècle*, „Seventeenth-Century French Studies”, 26 (2004) nr 1, s. 247–258, DOI: 10.1179/c17.2004.26.1.247; P. Dávila, L. Ma Naya, H. Murua, *Tradition and Modernity of the De La Salle Schools: the Case of the Basque Country in Franco's Spain (1937–1975)*, „Paedagogica Historica”, 49 (2013) nr 4, s. 562–576, DOI: 10.1080/00309230.2013.799500; P. Dávila, L. Ma Naya, H. Murua, *The Educational Work of the De la Salle Brothers and Popular Education in Gipuzkoa in the Twentieth Century*, „History of Education”, 41 (2012) nr 2, s. 213–233, DOI: 10.1080/0046760X.2011.582046; Â. E. Leubet, E. L. P. Valdir, L. da Silva, *Jean-Baptiste de La Salle's Contributions for the Formation of the Modern School*, „Revista Brasileira de História da Educação”, 16 (2016) nr 4, s. 64–93, DOI: .10.4025/rbhe.v16i4.699en.

W niniejszym opracowaniu zostanie czytelnikowi przybliżona sylwetka Jana de La Sall oraz wypracowany przez niego model nauczyciela i zasady jego realizacji z myślą o potencjalnym zastosowaniu tych osiągnięć w warsztacie pedagogicznym współczesnego pedagoga (w tym w budowaniu autorytetu). Wykorzystano w nim nieliczne – jak wykazała kwerenda źródeł – polskie prace na ten temat, przede wszystkim jednak nieznanne w kraju opracowania anglojęzyczne (należy podkreślić, że badania międzynarodowe są znacznie bardziej rozwinięte, o czym świadczą m.in. wykaz czasopism poświęconych historii, współczesnej myśli i praktykom szkół lasaliańskich).

Problematyka autorytetu nauczyciela w wybranej polskiej literaturze

Zagadnienie autorytetu nauczycielskiego było przedmiotem zainteresowania polskiej pedeutologii od jej początków w XX w. Jedną z pierwszych charakterystyk autorytetu nauczyciela, w duchu pedagogiki Nowego Wychowania, sformułował Henryk Rowid (1877–1944):

Autorytetem staje się osobowość, przedstawiająca prawdziwe wartości etyczne i umysłowe, posiadająca istotną kompetencję w danej gałęzi wiedzy lub umiejętności fachowej. Nauczyciel – człowiek dobry, szczerzy przyjaciel dzieci i towarzysz ich zabaw i pracy, posiadający wyższe wykształcenie i zdolności pedagogiczne, będzie autorytetem dla dzieci i młodzieży – autorytetem opartym nie na obawie lub strachu, ale na szczerym zaufaniu, prawdziwej przyjaźni i miłości. Samodzielna praca dzieci i tak pojmowany autorytet nauczyciela stwarzają warunki rozwoju wewnętrznej i trwałej karności człowieka¹⁰

Inna badaczka autorytetu, Elżbieta Więckowska, potwierdza natomiast, że autorytet to „uznanie, prestiż osób, grup i instytucji społecznych, oparte na cenionych w społeczeństwie wartościach”¹¹. Podobnego zdania jest Ryszard Stach, który ponadto wyjaśnia, iż „źródłem autorytetu mogą być umiejętności

10 H. Rowid, *Szkoła twórcza. Podstawy teoretyczne i drogi urzeczywistnienia nowej szkoły*, wyd. 3 popr. i uzup., Kraków 1931, s. 6.

11 E. Więckowska, *Czym jest autorytet?*, w: *O autorytecie w wychowaniu i nauczaniu*, red. M. Bednarska, Toruń 2009, s. 11.

i wiedza, cechy osobowe, sposoby działania i postępowania zgodnego z ogólnie cenionymi wartościami, jak również pozycja społeczna lub stanowisko”¹².

W literaturze przedmiotu, jak w przywołanych założeniach Rowida, różni się dziś dwie drogi pozyskiwania autorytetu: pierwsza wiąże się z posiadaniem autorytetu z tytułu piastowanej funkcji, sprawowania władzy, druga – ze zdobywaniem autorytetu dzięki walorom osobistym, wiedzy i innym cechom wzbudzającym zaufanie i uznanie (w pierwszym przypadku podporządkowanie jest wymuszone, a w drugim dobrowolne). Obie formy autorytetu występują w przypadku nauczyciela: w pierwszej jest on organizatorem i kierownikiem procesu dydaktyczno-wychowawczego, opiera się na pozycji społecznej i stanowisku, nie zaś na cechach osobowości i postępowaniu; natomiast w drugiej – uczniowie uznają kwalifikacje i kompetencje nauczyciela za pełniejsze, i wyższe od swoich, a zarazem upatrują w nim osobę, która może wesprzeć ich cele edukacyjne i rozwój osobisty¹³.

W sytuacji odwoływania się przez nauczyciela do prerogatyw sprawowanego stanowiska, można mówić o występowaniu autorytetu zewnętrznego. Inaczej jest on nazywany ujarzmiającym, gdyż powoduje podporządkowanie ucznia, tłumienie jego inicjatywy i samodzielności, ubezwłasnowolnienie nakazami i zakazami. Autorytet ten znika, gdy uczeń uwalnia się z sytuacji przymusu i zależności.

Natomiast drugi z opisanych sposobów uzyskiwania autorytetu prowadzi do powstania autorytetu wewnętrznego. Jest on inaczej nazywany wyzwalającym – inspiruje i rozwija uczniów, pobudza do działania, wyzwala poczucie samodzielności i sprawstwa, kształtuje ich autonomię. Autorytet wewnętrzny jest nieformalny – polega na dobrowolnym i świadomym uznaniu dla nauczyciela, które ukazuje mu uczeń. Jego filarami są osobowość i wiedza nauczyciela oraz relacja oparta na życzliwości. Uznanie ucznia jest wyrazem podziwu i zaufania.

Dorota Łażewska ową dychotomię w postrzeganiu autorytetu ujęła za pomocą metafor: „Drogi Mistrz” oraz „Mistrz Drogi”¹⁴. Tytuł jej artykułu,

12 Tamże, s. 12.

13 I. Jazukiewicz, *Autorytet nauczyciela*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1: A–F, red. T. Pilch, Warszawa 2003, s. 254.

14 Tamże, s. 303.

oparty na grze słów, wyraża sposoby funkcjonowania autorytetu nauczycielskiego. „Drogi Mistrz” wyróżnia się cechami osobowości, posiada wiedzę, pełni ważne funkcje, jest „mistrzem” i wzorem do naśladowania. Natomiast „Mistrz Drogi” jest doradcą, inspirowuje do myślenia i działania, wspiera twórcze możliwości ucznia¹⁵.

Z kolei autor, obecnie najpełniejszego w polskiej literaturze przedmiotu studium na temat autorytetu, Lech Witkowski, podkreśla, że autorytet nauczyciela ujawnia się w cechach osobowości, kulturze osobistej, postawie etycznej. Nauczyciel „nie ma górować (to od wyniosłości), ani „gurować” (od guru), nie powinien być ani autorytarny (surowy), ani autorytatywny (wszystkowiedzący)”¹⁶.

Próba wyjścia poza biegunowo różne postrzeganie autorytetu pedagoga jest klasyfikacja zaproponowana przez Małgorzatę Zalewską-Bujak, która wyróżniła trzy rodzaje autorytetu. Po pierwsze: autorytet desygnowany, który wiąże się z samym zawodem nauczyciela; po drugie: autorytet osobisty, który wypływa z osobowości wychowawcy i z nawiązywania przez niego relacji z uczniami, oraz po trzecie: autorytet emocjonalny, który może opierać się na miłości, szacunku wychowanków, ale również ich lęku o nauczyciela czy obawie przed nauczycielem¹⁷.

Przedstawiciele nauk o wychowaniu interesują również czynniki determinujące autorytet nauczyciela. Iwona Jazukiewicz wyróżniła w związku z tym trzy obszary.

1. Globalna koncepcja pedagogiczna

Dwa skrajne ujęcia proponują: pedagogika tradycyjna (nauczyciel dominuje nad uczniem, autorytet był odgórnie przypisany do zawodu nauczyciela), oraz pedagogika antyautorytarna (uczeń nie musi akceptować autorytetu narzuconego, uznaniem cieszy się nauczyciel dbający o partnerskie relacje z uczniem). Współczesna globalna koncepcja pedagogiczna godzi te dwa biegu-

15 D. Łażewska, „Drogi Mistrz” czy „Mistrz Drogi”. *Autorytet pedagogiczny w czasach postmoderny*, w: *Autorytet w wychowaniu i edukacji*, red. D. Łażewska, Józefów 2013, s. 59–60.

16 L. L. Witkowski, *Historie autorytetu wobec kultury i edukacji*, Kraków 2011, s. 688.

17 M. Zalewska-Bujak, *Nauczyciel – między autorytetem a autorytaryzmem*, w: *Nauczyciel i dziecko w dobie kryzysu edukacji*, red. E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, B. Oelszlaeger-Kosturek, Kraków 2017, t. 11, s. 14.

nowo odmienne stanowiska – autorytet nauczyciela ma wynikać z relacji dialogowej i porozumienia, nie kwestionuje się samej potrzeby autorytetu.

2. Ranga zawodu nauczyciela w społeczeństwie i środowisku lokalnym

Jest funkcją historyczną i społeczną – zmienia się wraz ze wzrostem świadomości edukacyjnej społeczeństwa i dostępności do placówek oświatowych. Współcześnie jest kształtowana przez Internet oraz inne media.

3. Właściwości nauczyciela

To konglomerat cech osobowościowych, kwalifikacji i kompetencji, postaw, kultury osobistej, a nawet wyglądu, warunkujących posiadanie autorytetu wśród uczniów¹⁸.

Autorytet nauczyciela pomaga w skutecznym realizowaniu celów dydaktycznych i wychowawczych. Cieszenie się autorytetem wśród uczniów ogranicza ryzyko napotkania tzw. pseudoautorytetów, prymitywizujących świat i ludzi oraz deformujących osobowość wychowanków.

Na to zagrożenie – poważne przede wszystkim dla młodego, anomijnego pokolenia – wskazuje wspomniany na wstępie Lech Witkowski. Zwrócił mianowicie uwagę, że powszechna obecnie niechęć wobec autorytetów często wyraża się poprzez zasłyszane zdanie – „Nikt mi nie będzie mówił, co mam robić” – co ma wyrażać autonomię i wolność jednostki. W efekcie jednostka wpada w pułapkę, bo:

skoro każdy inny to jest nikt, kogo warto by potraktować na serio, posłuchać, przejąć się nim, to wypychamy się zarazem w przestrzeń, gdzie rządzi: nic, nicłość, unicestwienie, aż po wypierane ze świadomości poczucie, że samemu jest się owym „nic”¹⁹.

Odrzucanie autorytetu prowadzi do bytowania w aksjologicznej pustce, z której „wolna jednostka” chciałaby się wyrwać, lecz „Nic jej nie mówi, co ma

18 I. Jazukiewicz, *Autorytet nauczyciela*, Kraków 1999, s. 36–40.

19 L. Witkowski, *Historie*, s. 25. Lech Witkowski pisze, „bez doświadczenia spotkania z prawdziwym autorytetem (najlepiej różnymi autorytetami) człowiek gubi się w masie i hałasie postaw fałszywych, pozornych, maskujących swoje ułomności i uzurpatorskich w swoich roszczeniach. Staje się niezdolny do odróżnienia mądrości, wielkości, wartości w postawach ludzkich [...]. Grozi mu zadowalanie się przeciętnością, uleganie powierzchownym oznakom pozycji i wagi, fascynowanie się błyskotkami i błahymi przejawami sukcesu i znaczenia, od których roi się w mediach”; tamże, s. 689.

robić”. Erudycyjne studium autorstwa Witkowskiego przekonuje, że autorytet jest pożądany szczególnie w procesie edukacji.

Nauczyciel i szkoła w ujęciu de La Salle’a

Jan de La Salle urodził się w Reims, we Francji, 30 kwietnia 1651 r. Już w dzieciństwie postanowił swoje życie związać z kapłaństwem. W jego ślad poszli dwaj młodszy bracia, a także siostra, która wybrała stan zakonny. De La Salle podjął studia teologiczne w rodzinnym Reims, następnie kontynuował je w seminarium duchownym św. Sulpicjusza w Paryżu. Święcenia kapłańskie przyjął w 1678 r., otrzymał probostwo, a trzy lata później został doktorem teologii na uniwersytecie w Reims. Wpływ na dalszy etap jego pracy duszpasterskiej miało spotkanie z gorliwym nauczycielem Adrienem Nyelem, który skłonił go do współpracy przy założeniu szkoły. Nyel angażował chętnych nauczycieli, natomiast de la Salle zajął się ich formacją duchową, dzięki której mogli się stać chrześcijańskimi nauczycielami i wychowawcami. Z czasem z tych przygodnych, ale też i ofiarnych, nauczycieli ukształtowała się wspólnota o charakterze zakonnym. Ważnym rysem osobowości Jana de la Salle była niechęć do przywilejów i ubiegania się o wysokie urzędy w Kościele – zrezygnował mianowicie z godności kanonika. Założona przez niego wspólnota zakonna nosi nazwę Zgromadzenie Braci Szkół Chrześcijańskich. Za datę jej powstania przyjmuje się 24 czerwca 1684 r. Jest to zgromadzenie niekleryckie, tzn. jego członkami są bracia zakonni nieposiadający święceń kapłańskich. Istotą duchowości braci jest wiara. Założyciel zgromadzenia głosił potrzebę uświęcenia siebie „dla i poprzez nauczanie”. Jan Chrzyciel de la Salle zmarł 7 kwietnia 1719 r. Został kanonizowany przez papieża Leona XIII w 1900 r., a 15 maja 1950 r. papież Pius XII ogłosił go patronem Zgromadzenia Chrześcijańskich Braci Szkolnych, chrześcijańskiego nauczania, nauczycieli i wychowawców²⁰.

Głównym celem Jana de la Salle, oprócz prowadzenia szkoły, było szkolenie przyszłych nauczycieli, czemu poświęcił 40 lat swego życia. Jego zasługą

20 Z. Pomirska, *Pedagogika św. Jana de la Salle propozycją dla współczesnej szkoły*, „Język–Szkoła–Religia”, 3 (2008) s. 237–238; J.-B. Blain, *The Life of John Baptist de La Salle, Founder of the Institute of the Brothers of the Christian Schools A Biography in Three Books*, trans. R. Arnandez, Landover 2000, *passim*.

zaś – powołanie w 1684 r. seminarium nauczycielskiego w Reims. Wydarzenie to trwale zapisało się w światowej historii oświaty, gdyż placówka w Reims była pierwszym tego typu ośrodkiem przygotowania zawodowego nauczycieli w Europie²¹. W ten sposób francuski zakonnik zrealizował postulat wielkich humanistycznych myślicieli – Erazma z Rotterdamu, Jana Ludwika Vivesa, oraz prekursora współczesnej pedagogiki, Jana Amosa Komeńskiego – którzy wcześniej o potrzebie powołania szkół kształcących nauczycieli jedynie pisali, ale idei tej nie wdrożyli w życie.

Jak podkreśla Antón Marquiegui, współczesny badacz dorobku francuskiego pedagoga, de la Salle rozwinął ideę szkoły chrześcijańskiej „z profesjonalnymi i pełnoczasowymi nauczycielami”²². Na podstawie własnych bogatych doświadczeń doszedł do przekonania, że szkoła będzie wówczas skutecznie realizowała swe zadania, jeśli nauczyciele będą cieszyć się szacunkiem wśród uczniów i rodziców. Aby to się stało, muszą być starannie przygotowani do nauczania i pouczania innych oraz powinni wyróżniać się wysokimi wartościami moralnymi. Wymagał od nich „żarliwego zapału” do pracy, wynikającego z odpowiedzialności przed rodzicami, którzy swe dzieci oddają ich pieczy²³. Jednocześnie zalecał daleko idącą życzliwość i miłość, kierując do nauczycieli słowa: „Dla uczniów potrzebna ci jest stanowczość ojca, ale winienes mieć dla nich także czułość matki, by ich do siebie przyciągać i świadczyć im tyle dobrego, na ile tylko zdobyć się możesz”²⁴.

Przytoczone myśli de la Salle’a oraz opinia współczesnego badacza jego spuścizny pozwalają stwierdzić, że centralnym punktem pedagogiki lasaliańskiej stał się nauczyciel. Najwięcej uwag na temat oczekiwanej postawy i wykonywanej pracy zawarł de la Salle w opracowaniu zatytułowanym *Prowadzenie szkół*

21 Â. E. Leubet, E. L. P. Valdir, L. da Silva, *Jean-Baptiste de La Salle’s contributions for the formation of the modern school*, s. 64–93. Należy dodać, że na kształcenie nauczycieli (dla potrzeb własnego szkolnictwa) jako pierwsi zwrócili uwagę już w XVI w. jezuici.

22 A. Marquiegui, *Contribution of John Baptist de la Salle (1651–1719) to the Esteem for The Teaching Profession*, seria: MEL Bulletin, t. 52, Rzym 2018, s. 27–28.

23 Tamże, s. 40.

24 Cyt. za: J. Sprutta, *Ideał nauczyciela według Jana Chrzyciela de La Salle*, „Nauczyciel i Szkoła”, 2013, nr 1 (53), s. 24.

chrześcijańskich, w którym jego pedagogiczne założenia zostały głęboko osadzone w religii²⁵, a także w realiach epoki²⁶. Niemniej wiele ze sformułowanych myśli i zasad ma charakter uniwersalny (mogą nawet zainteresować współczesnych pedagogów, nawet tych dystansujących się wobec religii lub niewierzących, ale przekonanych o zaletach autorytetu i podejmujących wysiłek jego budowania).

Swoistym kodeksem postępowania nauczyciela jest 12 Cnót Dobrego Nauczyciela, które Jan de la Salle opracował w rozprawie *Prowadzenie szkół chrześcijańskich*. Kolejny badacz myśli lasaliańskiej, William J. Merriman, wyjaśnia, że „cnota to zgodność życia i postępowania z zasadami moralności. Cnotami są zatem praktyki i nawyki uwzględniające owe zasady”²⁷. Należy dodać, że interpretację znaczenia owych cnót de La Salle’a pod koniec XVIII w. podał Agathon Gonlieu, ówczesny przełożony zgromadzenia²⁸. Przyjrzyjmy się im bliżej, traktując je jako rekomendacje dla dzisiejszych nauczycieli podejmujących wyzwanie budowy autorytetu pedagogicznego. Zdaniem de la Salle’a, powinni oni posiadać następujące cechy:

- powagę – odnosi się ona do zewnętrznego sposobu bycia nauczyciela. Składają się nań skromność, grzeczność i dobre zachowanie;
- cichość – oznaczającą umiejętność rozpoznawania sytuacji, w których nauczyciel powinien zachować milczenie, i tych, kiedy powinien odważnie zabrać głos (nie powinien milczeć);
- pokorę – zachęcającą do uznawania autorytetu innych, ważniejszych osób, która zapobiega okazywaniu dumy;
- roztropność – pozwalającą zrozumieć nauczycielowi, co musi zrobić i czego musi unikać. Umożliwia też umiejętnie dobieranie środków wychowawczych i dydaktycznych, by właściwie kształtować umysły i charaktery uczniowskie;

25 Twierdził, że gorliwa praca nauczycielska jest możliwa dzięki głębokiej wierze w Boga, który jest punktem odniesienia i fundamentem wszelkich działań pedagogicznych. Wiara spajała osobowość, postawy i czyny, była źródłem motywacji do pracy oraz ostatecznym celem do osiągnięcia przez wychowanka.

26 Do narzędzi upominania i korygowania uczniów de la Salle zaliczył: słowo, pokutę, karę, różgę i wydalenie ze szkoły; J. B. de La Salle, *The Conduct of the Christian Schools*, tł. F. de La Fontainerie, R. Arnandez FSC, red. W. Mann, FSC, Maryland 1996, s. 137.

27 W. J. Merriman, *De La Salle's „Twelve Virtues of a Good Teacher”: Still Relevant Today?*, „AXIS: Journal of Lasallian Higher Education”, 10 (2020) nr 2, s. 17.

28 Tamże, s. 16.

- mądrość – dającą wiedzę o rzeczach wzniosłych poprzez stosowanie najdoskonalszych zasad postępowania. Uświadamia nauczycielowi nie tylko prawdy, których ma nauczać, ale i zasady, których ma przestrzegać;
- cierpliwość – pozwalającą rozwiązać sytuacje problemowe związane z edukacją młodzieży. Dobry nauczyciel nie powinien się zniechęcać, gdy kolejny raz musi uczniom wyjaśniać tę samą rzecz;
- umiarkowanie – oznacza ono myślenie, mówienie i działanie w sposób wyważony, dyskretny i skromny. Przejawia się poprzez opanowanie emocji w sytuacji, gdy nauczyciel mógłby popaść w gniew;
- łagodność – zachęcająca do przejawiania dobroci, czułości i życzliwości. De la Salle rozróżnił cztery rodzaje łagodności – umysłu, serca, zachowania i postępowania;
- gorliwość – wiąże się ona z przejawianiem wiary i życiem nią, ale także z byciem wzorem dla uczniów, z rzetelnym nauczaniem i mądrymi odpowiedziami do sytuacji uwagami pod ich adresem;
- czujność – sprawiająca, że nauczyciel jest pilny i skrupulatnie realizuje wszystkie zadania. Jednocześnie stale czuwa nad zachowaniem swoim oraz uczniów, przewidując ewentualne problemy;
- pobożność – oznacza, że nauczyciel godnie wypełnia obowiązki wobec Boga. Powinien wykazywać największą troskę o wychowanie uczniów w wierze;
- hojność – zmusza nauczyciela do dobrowolnego poświęcenia się na rzecz bliźniego (ucznia i jego rodzica) – kształtowania drugiego człowieka²⁹.

Antón Marquiegui zwrócił uwagę, że podstawowym zadaniem nauczyciela, według koncepcji de la Salle'a, jest utrzymanie porządku i atmosfery wzajemnego szacunku oraz pracy³⁰. Zasadą sprzyjającą osiągnięciu owych celów jest zachowywanie ciszy podczas zajęć (uczniowie są podczas niej aktywni – wykonują przydzielone zadanie)³¹. Okazywanie cnoty „cichości” oznacza poznanie

29 Tamże, s. 16–17.

30 A. Marquiegui, *Contribution of John Baptist de la Salle*, s. 39.

31 Cisza była też, wedle de La Salle'a, elementem higieny narządu głosu – jego niedyspozycja stanowiła najczęstszą przyczynę nieobecności nauczycieli w pracy. De La Salle sformułował kilka innych praktycznych rad: zalecał zapewnienie świeżego powietrza w sali, wprowadzenie systemu gestów lub dźwięków o ustalonym wcześniej znaczeniu, organizowanie zajęć w taki sposób, by aktywni byli uczniowie, wykorzystywanie pomocy dydaktycznych, które wspomagały wyjaśnianie i unikanie powtarzania przez nauczyciela tych samych treści; tamże, s. 46.

i stosowanie zasad zabierania głosu i słuchania oraz sprzyja zrozumieniu wypowiedzi nauczyciela, a także ucznia³².

Do wymienionych cnót nauczycielskich nawiązuje de la Salle, formułując wskazówki, jakich zachowań nauczyciel musi się wystrzegać, jeśli chce zyskać szacunek uczniów. Zaliczył do nich: gadatliwość, łatwe poddawanie się emocjom, działanie bez zastanowienia, nadgorliwość, szorstkość i surowość, niecierpliwość, stronniczość, lenistwo, opieszałość, zniechęcenie, nadmierną poufałość, skłonność do sentymentalizmu, niestałość i kapryśność oraz niedbały wygląd³³.

Za największy jednak błąd w sztuce wychowawczej uznał działanie pod wpływem emocji. Twierdził, że takie postępowanie jest „typowe dla zwierząt, nie dla ludzi”³⁴. W zakresie pouczania uczniów radził poza tym nauczycielom:

Jeśli się tak stanie, że będziesz owładnięty złymi emocjami, unikaj jakichkolwiek działań korygujących, ponieważ wtedy owo pouczanie byłoby bardzo bolesne dla twoich uczniów, jak i dla ciebie samego. W takich sytuacjach skoncentruj się na sobie i pozwól, aby czas gniewu minął³⁵.

Skrupulatność de La Salle’a w udzielaniu wskazówek dotyczących korygowania uczniów nie oznacza, że pedagogika lasaliańska ma charakter punitywnej. Aby klasa była zarazem zgrana i zdyscyplinowana, założyciel Braci Szkół Chrześcijańskich zaznaczał, że upominanie musi być rzadkością, a kary stosowane tylko wówczas, gdy jest to konieczne. Narzędziami pozwalającymi utrzymać porządek w klasie jest odpowiednia organizacja zajęć, a także powściągliwość i czujność nauczyciela. Umiejętny i pomysłowy nauczyciel, twierdził de La Salle, potrafi utrzymać uczniów w porządku, nie stosując korygowania³⁶.

Ponadto de la Salle’a podkreślał, że większą korzyść wychowawczą przynosi nagrody, a nie kary. Jednak żeby odnosiły pożądany skutek, nie powinny być zbyt łatwo osiągalne. Nagrody informują ucznia o zadowoleniu nauczyciela, zachęcają do pilności i uczciwości oraz stanowią impuls do poprawy. Nagradzać

32 Tamże, s. 39.

33 J. B. de La Salle, *The Conduct of the Christian Schools*, s. 255–261.

34 A. Marquiegui, *Contribution of John Baptist de la Salle*, s. 39–40.

35 Tamże, s. 40.

36 Tamże, s. 140.

należy, według Jana de La Salle, zarówno uczniów zdolnych i grzecznych, jak i podejmujących wysiłek poprawienia swojej oceny bądź zachowania³⁷.

De la Salle przestrzegał również przed nagradzaniem dzieci z błahych powodów. Uważał, że wywoła to zubożenie uczniów oraz będzie przejawem słabości nauczyciela, która prowadzi do niedbałej pracy i lekceważącego zachowania uczniów. Do innych przyczyn nauczycielskiej słabości zaliczył: koncentrowanie się tylko na sprawach najważniejszych, a zaniebywanie drugoplanowych, zwracanie niewystarczającej uwagi na wykonywanie obowiązków przez uczniów, dopuszczanie do zbytnej poufałości w celu zyskania sympatii, uprzywilejowanie lub dawanie zbyt dużej swobody uczniom lubianym, słabe egzekwowanie wymagań³⁸.

Za dużo surowości i za dużo łagodności to dwie postawy skrajne, których nauczyciel – wedle de la Salle – musi unikać.

Zdaniem de la Salle, nauczycielem się jest, a nie bywa w czasie pobytu w szkole. By zyskać szacunek uczniów, słowa i działania nauczyciela muszą stanowić spójną całość i nieść sobą wartość moralną, pisze m.in.: „Nauczaj swoim przykładem i praktykuj to, co chcesz zaszczerpić w swoich uczniach”, „Pozytywny wpływ i dobry przykład to pierwsze rzeczy, których potrzebujesz”³⁹. De la Salle wymagał od nauczyciela przede wszystkim autentyczności, a jej znaczenie podkreślają także współcześni badacze autorytetu. Lech Witkowski przypomina, że nauczyciel: „musi samym sobą zaświadczać o wartości tego, co robi i czym się zajmuje [...]”⁴⁰. Na spójność postaw i czynów nauczyciela w środowisku szkolnym i pozaszkolnym zwracał również uwagę Jan Paweł II: „Młodzież bowiem tylko wtedy uznaje autorytet dorosłych, gdy sposób ich życia pozostaje w zgodzie z głoszonymi przez nich zasadami”⁴¹. Autentyczność jest

37 J. Sprutta, *Ideał nauczyciela według Jana Chrzyciela de La Salle*, s. 22.

38 J. B. de La Salle, *The Conduct of the Christian Schools*, s. 135–136. Natomiast cechy, które powinny posiadać nowi nauczyciele, to: 1) stanowczość, 2) autorytet, 3) powściągliwość (czyli poważne, przemyślane i skromne zachowanie), 4) czujność, 5) dbałość o siebie, 6) profesjonalizm, 7) rozważa, 8) dobre maniery, 9) gorliwość i 10) sprawność w mówieniu i zachowaniu; tamże, s. 263–264.

39 A. Marquiegui, *Contribution of John Baptist de la Salle*, s. 39.

40 L. Witkowski, *Historie*, s. 688.

41 A. Dwymer, *Nauczyciel szkoły katolickiej w świetle dokumentów kościoła*, s. 58.

też niezbędna, na co zwraca uwagę Jarosław Kordziński, pisząc, że aby pozyskać autorytet uczniów, pedagog musi pozostawać w zgodzie z samym sobą jako człowiekiem. Ten współczesny badacz, podobnie jak de La Salle, twierdzi, że nauczyciel powinien odnaleźć się w swym zawodzie, pokochać go i realizować z pasją oraz zaangażowaniem⁴².

Nauczyciel jest zatem centralnym punktem szkoły, a jego autorytet kształtuje podstawowe cechy pedagogiki lasaliańskiej, wśród których należy wymienić pięć poniższych.

1. Wspólnotowość – szkoła będzie dobrze funkcjonować tylko wtedy, kiedy będzie wspólnotą (nauczycieli, nauczycieli i uczniów, samych uczniów, ale i rodziców). Wspólnota to respektowanie zasad dobrego wychowania, które ułatwiają wzajemne relacje. Ważnym aspektem wspólnotowości jest współdziałanie domu rodzinnego i szkoły, co przejawia się w atmosferze wzajemnego szacunku, szczerości i życzliwości.

2. Poznanie uczniów – ważne jest poznanie swoich wychowanków, uczniów poprzez indywidualne podejście do nich. Owo poznanie i znajomość charakteru ucznia przyczyniają się do sukcesu wychowawczego.

3. Miłość pedagogiczna – przejawia się w akceptacji każdego ucznia bez względu na jego niedoskonałości. Nauczyciel powinien być gotowy do poświęcenia się dla dobra ucznia. Ważnym aspektem owej miłości pedagogicznej jest równe traktowanie nie tylko pojedynczych uczniów, ale i całej grupy, niefaworyzowanie czy niewyróżnianie poszczególnych osób. Pragnienie dobra uczniów oraz szacunek do nich wymagają od nauczyciela dostosowania stawianych wymagań do możliwości ucznia oraz mądrego wprowadzania zasad, z poszanowaniem wolności i wrażliwości dziecka.

4. Stosowanie metod prewencyjnych – każdy uczeń popełnia błędy i ulega określonym słabościom. Należy czuwać nad wychowankiem tak, aby uchronić go od popełniania zła, tak realizowana troska jest lepszym sposobem niż karcenie za występki. Ważna jest tu spostrzegawczość nauczyciela w celu zapobiegania złym zachowaniom wychowanków. Nie należy jednak izolować ucznia od złych wpływów, lecz budować swoistą odporność moralną

42 J. Kordziński, *Autorytet nauczyciela, czyli jak być skutecznym i zmotywowanym wychowawcą*, Warszawa 2020.

na owe wpływy. Rozwijając się, uczniowie sami zaczynają czuwać nad swoim zachowaniem.

W procesie edukacji ważny jest ład i dyscyplina wynikające ze starannego planowania pracy szkoły, ów porządek i zdyscyplinowanie pomagają zapobiegać niestosownym czynom. Jeśli uczeń dopuści się jakiegoś wykroczenia, nauczyciel powinien upomnieć go na osobności, spokojnie i delikatnie, tak aby go nie upokorzyć, ale okazać troskę o jego dobro. De la Salle zauważał, że nauczyciel stosujący brutalne kary poniża godność swoją oraz ucznia poddanego jego pieczy. Dlatego perswadował, by pedagodzy wystrzegali się wszelkich słów i gestów ubliżających, unikali wszystkiego, co oddala ucznia od nauczyciela. W miejsce kar, pierwszeństwo dał wychowaniu religijnemu, które oparł na chrześcijańskiej miłości i poszanowaniu godności człowieka⁴³. Przekonywał, że wychowankowie będą dzięki temu panować nad swoim zachowaniem nie ze strachu przed karą, ale ze względu na poczucie wstydu, wynikające ze świadomości popełnionego zła. Wszystkie aspekty pracy szkoły mają tworzyć atmosferę porządku i sprzyjać jak najlepszemu wykorzystaniu czasu przeznaczonego na naukę. Ważną kwestią jest kontrolowanie emocji i zapobieganie wybuchom agresji poprzez właściwe wychowanie i uczenie w skupieniu, odpowiedni sposób mówienia, czyli wypowiedanie się w sposób taktowny i z rozważą. Szkoła, w zamyśle Jana de La Salle, miała być nie tylko miejscem nauczania, ale także kształtowania dobrych manier⁴⁴.

5) Realizm wychowawczy – wiedza i umiejętności zdobyte w szkole powinny znaleźć praktyczne (realne) zastosowanie w życiu wychowanków, przyczyniać się do ich sukcesów zawodowych i prowadzić do awansu społecznego. Ów realizm wychowawczy przejawia się również w doborze takich metod nauczania, aby przynosiły one jak najlepsze efekty, optymalne wykorzystanie materiałów dydaktycznych oraz wiązały się z praktycznym przygotowaniem do życia w społeczeństwie⁴⁵.

43 Z. Pomirska, *Pedagogika św. Jana de la Salle propozycją dla współczesnej szkoły*, s. 242.

44 Tamże, s. 241.

45 Więcej na stronie internetowej: *Pedagogika lasaliańska*, <https://www.lasalle.gda.pl/sp/pedagogika-lasalianka/>, dostęp: 5.05.2023.

Zakończenie

Szkoła w czasach Jana de la Salle'a miała zgoła odmienny status niż współcześnie. W XVII w. nauczyciele musieli zapracować na zainteresowanie i szacunek dzieci oraz życzliwość rodziców. Rodzice posiadali wówczas krótkowzroczną wizję szkoły marnotrawiącej czas, który młodzież mogłaby przeznaczyć na zarabianie pieniędzy dla wspomżenia domowego budżetu. Nauczyciele musieli więc przekonać społeczeństwo, że szkoła jest najlepszym miejscem rozwoju umysłowego i moralnego oraz praktycznego przygotowania do życia młodego pokolenia⁴⁶. Z takimi wyzwaniem zmagał się de La Salle, prowadząc szkoły w XVII i na początku XVIII w. Aby sprostać tym wytycznym, główny nacisk położył na szkolenie nauczycieli, cieszących się autorytetem wśród uczniów i społeczeństwa.

Status współczesnej szkoły jest inny. Obecnie dostęp do edukacji gwarantują konstytucje większości krajów na świecie, a szkoła jest postrzegana jako podstawowe prawo każdego obywatela. Nie jest aktem dobroczynności czy możliwością zarezerwowaną tylko dla nielicznych, którzy mogą za nią zapłacić. Niemniej – podobnie jak w czasach de La Salle'a – nauczyciel ustawicznie musi udowadniać swą przydatność. Mimo oczywistych różnic, wynikających z upływ prawie 300 lat, charakter aktu edukacyjnego się nie zmienił, nadal jest to relacja między nauczycielem-wychowawcą a uczniem-wychowankiem. Jan de la Salle używał wzniosłych epitetów i porównań⁴⁷, żeby budować społeczny kapitał zawodu, ale także uświadomić samym nauczycielom wartość wykonywanego przez nich zawodu. Wskazywał, jak wykonywać go z przyjemnością, a zarazem godnością i odpowiedzialnością. Działający ponad trzy wieki temu pedagog twierdził, że nauczyciel musi się cieszyć autorytetem i dawał konkretne wskazówki, jak go zrealizować. Jego pedagogika może być interesującym źródłem inspiracji dla współczesnych nauczycieli – William J. Merriman np. przypomniał, że 12 Cnót Dobrego Nauczyciela „wciąż dostarcza listę wspaniałych zasad, cech charakteru i modeli zachowania do wykorzystania i rozwinięcia przez współczesnego pedagoga”⁴⁸. Warto zatem zainteresować nią szersze kręgi środowiska nauczycielskiego również w Polsce.

46 A. Marquiegui, *Contribution of John Baptist de la Salle*, s. 47.

47 Pisał np. o nauczycielach jako o „apostołach dzieciństwa”; tamże, s. 51.

48 Tamże, s. 20.

Streszczenie: W niniejszym artykule przybliżono postać i dorobek pedagogiczny założyciela Zgromadzenia Braci Szkół Chrześcijańskich Jana de La Salle w kontekście współczesnych poszukiwań dróg budowania autorytetu nauczycielskiego. Wiele miejsca poświęcono wypracowanemu przez niego modelowi nauczyciela oraz zasadom jego realizacji z myślą o potencjalnym wykorzystaniu w warsztacie pedagogicznym współczesnego pedagoga. Choć założenia pedagogiczne de La Salle'a są głęboko osadzone w religii i w realiach jego epoki, to wydaje się, że wiele przez niego sformułowanych myśli i zasad ma charakter uniwersalny i może być wykorzystane w szkole XXI w.

Szczególną uwagę poświęcono zaleceniom de La Salle'a dotyczącym budowania autorytetu nauczycielskiego, m.in. koncepcji 12 Cnót Dobrego Nauczyciela. Podkreślono tym samym, że filarem pedagogiki lasaliańskiej jest autorytet nauczyciela.

W opracowaniu wykorzystano nieliczne – jak wykazała kwerenda źródeł – polskie opracowania na ten temat, a przede wszystkim, nieznanne polskiemu czytelnikowi, opracowania anglojęzyczne (podano wskazówki źródłowe, badania międzynarodowe na temat historii i współczesnej myśli oraz praktycznych osiągnięć szkół de La Salle'a, mogące przyczynić się do rozwinięcia studiów lasaliańskich w Polsce).

Słowa kluczowe: Jan de La Salle, pedagogika lasaliańska, autorytet nauczyciela.

Bibliografia

- Assaf F., *Jean-Baptiste de la Salle: un pédagogue humaniste chrétien au dix-septième siècle*, „Seventeenth-Century French Studies”, 26 (2004) nr 1, s. 247–258, DOI: 10.1179/c172004.26.1.247.
- Bendl S., *Autorytet nauczyciela – wielki temat dla dzisiejszej pedagogiki*, „Studia z Teorii Wychowania”, 2 (2011) nr 1, s. 80–89.
- Blain J.-B., *The Life of John Baptist de La Salle, Founder of the Institute of the Brothers of the Christian Schools a Biography in Three Books*, tł. R. Arnandez, Landover 2000.
- Dávila P., L. Ma Naya, H. Murua, *The Educational Work of the De la Salle Brothers and Popular Education in Gipuzkoa in the Twentieth Century*, „History of Education”, 41 (2012) nr 2, s. 213–233, DOI: 10.1080/0046760X.2011.582046.
- Dávila P., L. Ma Naya, H. Murua, *Tradition and modernity of the De La Salle Schools: the case of the Basque Country in Franco's Spain (1937–1975)*, „Paedagogica Historica”, 49 (2013) nr 4, s. 562–576, DOI: 10.1080/00309230.2013.799500.
- Denek K., *Ku dobrej edukacji*, Toruń 2005.
- Dymer A., *Nauczyciel szkoły katolickiej w świetle dokumentów Kościoła*, „Pedagogika Katolicka”, 8 (2011) s. 53–59.
- Filipiak E., *Nauczyciel wobec wyzwań i zagrożeń edukacji XX wieku*, w: *Nauki pedagogiczne w Polsce: dokonania, problemy, współczesne zadania, perspektywy*, red. J. Lewowicki i M. Szymański, Kraków 2004, s. 329–338.

- Frydel Z., *Upadek autorytetów*, „Nowa Szkoła”, 2000, nr 3, s. 61.
- Jazukiewicz I., *Autorytet nauczyciela*, Kraków 1999.
- Jazukiewicz I., *Autorytet nauczyciela*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1: A–F, red. T. Pilch, Warszawa 2003, s. 254–260.
- Kordziński J., *Autorytet nauczyciela, czyli jak być skutecznym i zmotywowanym wychowawcą*, Warszawa 2020.
- La Salle J. de [św.], *Dzieła wszystkie. Reguły ogólne. Reguła brata dyrektora. Memoriał o ubiorze. Pisma osobiste*, tł. L. Kozłowski, Częstochowa 2006.
- La Salle J. B. de, *The Conduct of the Christian Schools*, tł. F. de La Fontainerie, R. Arnan-dez, FSC, red. W. Mann, FSC, Maryland 1996.
- Leubet Â. E., E. L. P. Valdir, L. da Silva, 16 (2016) nr 4, s. 64–93, DOI: .10.4025/rbhe.v16i4.699en.
- Łażewska D., „Drogi Mistrz” czy „Mistrz Drogi”. *Autorytet pedagogiczny w czasach post-moderny*, w: *Autorytet w wychowaniu i edukacji*, red. D. Łażewska, Józefów 2013, s. 58–76.
- Marquiegui A., *Contribution of John Baptist de la Salle (1651–1719) to the esteem for the teaching profession*, *Contribution of John Baptist de la Salle (1651–1719) to the Esteem for The Teaching Profession*, seria: MEL Bulletin, t. 52, Rzym 2018.
- Merriman W. J., *De La Salle’s „Twelve Virtues of a Good Teacher”: Still Relevant Today?*, „AXIS: Journal of Lasallian Higher Education”, 10 (2020) nr 2, s. 15–24.
- Pedagogika lasalińska*, <https://www.lasalle.gda.pl/sp/pedagogika-lasalińska/>, dostęp: 5.05.2023
- Pomirska Z., *Pedagogika św. Jana de la Salle propozycją dla współczesnej szkoły*, „Język–Szkoła–Religia”, 3 (2008) s. 237–238.
- Rowid H., *Szkoła twórcza. Podstawy teoretyczne i drogi urzeczywistnienia nowej szkoły*, wyd. 3 popr. i uzupełn., Kraków 1931.
- Rybicki S. R., *Jan de la Salle. Patron nauczycieli*, Warszawa 1989.
- Sprutta J., *Ideał nauczyciela według Jana Chrzciciela de La Salle*, „Nauczyciel i Szkoła”, 2013, nr 1 (53), s. 17–25.
- St. John Baptist de La Salle*, <https://www.lasalle.org/en/lasallian-holiness/st-john-baptist-de-la-salle>, dostęp: 2.12.2023..
- Więckowska E., *Czym jest autorytet?*, w: *O autorytecie w wychowaniu i nauczaniu*, red. M. Bednarska, Toruń 2009, s. 11–19.
- Wiśniewska D., *Nieszczęsny los autorytetu*, „Wychowawca” 2000, nr 2, s. 10–11.
- Witkowski L., *Edukacja wobec sporów o (po)nowoczesność*, t. 1, Warszawa 2007.
- Witkowski L., *Historie autorytetu wobec kultury i edukacji*, Kraków 2011.
- Zalewska-Bujak M., *Nauczyciel – między autorytetem a autorytaryzmem*, w: *Nauczyciel i dziecko w dobie kryzysu edukacji*, t. 11, red. E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, B. Oelsz-laeger-Kosturek, Kraków 2017, s. 13–26.